

Vüqar ƏLİYEV

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

ŞAMAXI (ŞİRVAN) MUĞAM MƏKTƏBİNİN BƏZİ UNUDULMUŞ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN YARADICILIQ YOLU

Xülasə: Məqalə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan muğam ifaçılığının inkişafında özünəməxsus rol oynayan Şamaxı (Şirvan) xanəndələrinin yaradıcılıq irsinin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Açar sözlər: muğam, xanəndə, təsnif, xalq mahnıları, dəstgah

Azərbaycan musiqisinin əsasında dayanan aşıq və muğam sənətinin özünəməxsus bədii təfəkkür tərzini, bərabər sürən tarixi inkişaf yollarını, mövcudluğu şəraiti və funksional vəzifələri bu iki janr arasında fərqli və oxşar xüsusiyyətləri meydana gətirmişdir. Muğamat dərin fəlsəfi ideyaları təcəssüm etdirirsə, aşıq musiqisinin məzmununu isə qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarının ruhunu, xarakter və obrazlarını ifadə edir. Şifahi ənənəli Azərbaycan peşəkar musiqisinin iki əsas sahəsini səciyyələndirən bədii məzmun və forma xüsusiyyətləri milli musiqi təfəkkürünün möhkəm bünövrəsini təşkil edir. Azərbaycanın musiqi tarixində özünəməxsus yeri olan Şamaxı (Şirvan) xanəndəlik məktəbinin ifaçılıq ənənələri məhz aşıq və muğam sənətinin vəhdətindən yaranmışdır.

Məlumdur ki, xanəndəlik muğam ifaçılığının mühüm bir qolu olmaqla, vokal sənətin xüsusi bir sahəsi kimi səciyyələnir. Bu sənətin özünəməxsus qanun-qaydaları, spesifik xüsusiyyətləri vardır. Xanəndəlikdə geniş diapazonlu, səs tessiturası zildə, bəmdə və orta registrlərdə eyni dərəcədə güclü olmaq şərtinə gözəl səs, mütləq musiqi duyumu, güclü hafizə, aydın diksiya, dəqiq ritm duyumu, muğamları dərinlən bilmək, əruz vəzninə yiyələnmək, eyni zamanda, mükəmməl qaval çalmaq, oxuduğu təsniflərin, xalq mahnılarının, həmçinin, dəstgahların instrumental hissələrinin müşayiətində ansambl qoşulmaq bacarığı əsas cəhətlərdir. Bütün bunlar xanəndəlik sənətinin təmsilçiləri üçün vacib tələblərdir.

Bu məqalədə Şamaxı (Şirvan) məktəbinin nümayəndələrinin yaradıcılıq yolunun öyrənilməsi bir problem kimi irəli sürülmüşdür. İlk növbədə, onu qeyd etmək ki, Şirvan xanəndəlik sənətinin inkişafında müstəsna xidməti olan şəxs Mahmud Ağa olmuşdur. Onun musiqi və poeziyanın inkişafı tarixində rolu, incəsənətin himayəçisi olmasına dair fikirlərə dünya şöhrətli fransız yazıçısı Aleksandr Düma, şair Seyid Əzim Şirvani, məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu, akademik Feyzulla Qasımlı “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında, yazıçı Əzizə Cəfərzadə “Aləmdə səsim var mənim” romanında, tarixçi və musiqi tədqiqatçısı Firudin Şuşinski “Azərbaycan xalq musiqiçiləri” əsərində rast gəlirik. Bu barədə S.Qəniyevin “Məşhur xeyriyyəçi Mahmud ağa və naməlum muğam universiteti” adlı kitabında da məlumat verilmişdir. Həmin kitabda belə yazılmışdır: “Bununla yanaşı, başqa alimlər – prof. R.Hüseynov, f.e.d. Ə.Cəfərzadə, prof. Q.Paşayev, prof. A.Bayramoğlu, prof. A.Nuriyev, musiqişünas V.Məmmədov, eləcə də Şamaxı ziyalılarında İ.Etibar, A.Nafiz, A.Rəcəbov, S.Quli-

yev və b. Mahmud Ağa məclisi barədə müxtəlif səpkili məqalələr yazmış, xatirələr dərc etdirmişlər” [3, s.70-71].

Müasirlərinin xatirələri və tarixi mənbələrin əsasında bu qənaətə gəlmək olur ki, Mahmud Ağanın təşkil etdiyi məclislər əyləncə eys-ışrət xarakter daşımamış, xüsusi ciddi qaydalar əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Mütəmadi keçirilən bu məclislərdə iştirak etmək istəyən musiqiçi yaxud şair geniş dünyagörüşünə, musiqi duyumu, istedadla yanaşı nəcib mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıydı. Mahmud Ağa özü şəxsən müsabiqələrin keçirilməsi, qalıbların mükafatlandırılması məsələsinə nəzarət yetirirmiş. Müsabiqələrin keçirilməsində şəffaflyq, qalıbların mükafatlandırılması məsələsinə həssas şəkildə yanaşması sayəsində, bu yarışların nəticələrinin obyektiv olması üçün əlindən gələni əsirgəmədiyinə görə bütünlükdə Şirvanda poeziya və muğam ifaçılığının təşəkkül tapmasında mühüm rol oynamışdı.

Bəzi tədqiqatçılar o cümlədən, T.Qəniyev və S.Veysova apardıqları araşdırmalarında Mahmud Ağanın musiqi məclislərini mübalığəsiz zəmanəmizin ali təhsil ocaqları ilə müqayisə etməyin mümkünlüyü qənaətinə gəlirlər. Həmmüəlliflər belə yazmışlar: “Onun sarayında sənət fədailərinə yardım edilir, bu günlərin dili ilə desək maaş verilir, bütün ehtiyacları ödənirdi. Biz saraya dəvət olunan musiqiçilərin, şairlərin, burada qonaq qismində iştirak edən ziyalıların məqsədlərinə, amalına fikir verəndə zamanın aynasından bizə boylanan əzəmətli musiqi, söz məbədinin ucaldığını görürük. Onu Muğam Universitetinə bənzətmək olardı” [3, s.84].

Mahmud Ağanın musiqi məclislərinin sənət ocağına, ali məktəbə, instituta bənzədilməsi faktına biz tarixçi və musiqi tədqiqatçısı F.Şuşinskiyin Azərbaycan xalq musiqiçiləri əsərində də rast gəlirik: “Mahmud Ağa məclisinə gənc musiqiçiləri də dəvət edib onlara klassik Şərq musiqisindən təlim verərmiş. Onun məclisi bütün Zaqafqaziya da çalan və oxuyanlar üçün bir növ “təkmilləşdirmə institutu” idi” [4, s.21].

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu günə qədər Azərbaycan milli musiqisinin, xüsusən muğam ifaçılığının inkişafını şərtləndirən, XIX əsrin yaradıcı şəxslərini bir məkana toplayan Mahmud ağanın nə həyat və yaradıcılığı, nə də bu musiqi məclislərində fəaliyyət göstərən sənətkarlar haqqında musiqişünas tədqiqatı aparılmamışdır. İstinad etdiyimiz fikirlər ədəbiyyatçı və tarixçilərə aid olub məlumat xarakteri daşıyır. Dövrün məşhur musiqiçilərinə aid heç bir lent yazısı olmadığına görə biz onların yaradıcılıq irsini tədqiq edə bilmirik. Eyni zamanda həmin yaradıcı şəxslərin adları keçən zaman boyu unudulmuş, musiqi tariximizə aid kitablarda öz əksini tapmamışdır. Bu məqalədə biz XIX əsrdə Şamaxı (Şirvan) bölgəsində fəaliyyət göstərən xanəndələr haqqında məlumat verəciyik.

Haqqında tarixi mənbələrdə o qədər də geniş məlumat olmayan xanəndələrdən biri **Əbülhəsən (Həsən Çəp)** Şamaxı mədrəsəsində dərs deyərək mirzə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Klassik ədəbiyyata, poeziyaya dərin bələd olmaqla yanaşı zil səsi ilə də diqqət çəkən gənc Şamaxı xanı Mustafa xanın sarayına yaxın olmuş, Çopur Nəcəfqulu kimi saray xanəndələrilə dostluq etmiş, yaradıcılıq münasibətlərində olmuşdur. Məhz onun təklifi və təkidiylə mötəbər məclislərə qatılmışdır. Tez bir zamanda Əhməd Sultan və oğlu Mahmud Ağanın məclislərində ustad xanəndə kimi şöhrətlənən Əbülhəsən eyni zamanda musiqi təlimiylə məşğul olmuş, istedadlı gənclərə muğamın

sirlərini öyrətmiş, musiqiyə aid risalələr yazmışdır. Təəsüf ki, bu əsərlər bu günümüzdə qədər gəlib çıxmamışdır.

Dövrün digər tanınmış xanəndəsi **Kərbəlayi Əli Əkbər** də məlahətli səsə malik olmaqla yanaşı, həm də klassik poeziyaya bələd olmuş, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilmişdir. “Məşhur xeyriyyəçi Mahmud ağa və naməlum muğam universiteti adlı” mənbədə belə deyilir: “Mahmud Ağadan çox əvvəl Əhməd Sultanla dost olmuşdur. Öz məlahətli səsi ilə Əhməd Sultana xidmət etmişdir. Mahmud Ağanın muğam məktəbi, məclisi yarandıqdan sonra birdəfəlik saraya köçür. Muğam məktəbinə-məclisinə maraq göstərən gənclərə sənətin sirlərini öyrədir” [3, s.97]. Bəzi mənbələrdə Şamaxı (Şirvan) bölgəsinin məşhur xanəndəsi Mirzə Məhəmməd Həsən də ilk muğam dərslərini Kərbəlayi Əli Əkbərdən aldığı qeyd edilir.

XIX əsrin tanınmış musiqiçilərindən biri olan Cavad Sayıl oğlu 1846-cı ildə Şamaxı şəhərində doğulmuşdur. Müasirləri kimi, o da ilk təhsilini mədrəsədə almışdır. Onun ailəsində şeirə, musiqiyə olan sevgi kiçik yaşlarından Cavadın incəsənətə maraq oyanmasına səbəb olub. Mənbələrdə göstərilir ki, onun atası İsmayıl kişi S.Ə.Şirvani və Mahmud Ağanın dostlarından idi. Atasının məsləhəti ilə Cavad Süleyman adlı bir tarzəndən sənəti öyrənmişdir. Sonra o da Mahmud Ağanın məclisində iştirak etmiş və onun hörmətini qazanmışdır. Onun haqqında məlumata biz Ə.Haqverdiyevin “Qoca tarzən” hekayəsində də rast gəlirik.

S.Qəniyev və S.Veysova belə yazmışlar: “Mirzə Cavad 40 ildən artıq tar sənətinin sirlərini həmvətənlərinə öyrətmişdir. Təkcə Mahmud Ağa məclisinə yaxın olan xanəndələri deyil, bəy, tacir məclisində iştirak edən xanəndələri də müşayiət etmişdir. Həmin illərdə xanəndələr əsasən şəhər məclisinə dəvət olunurdular. Mirzə Cavad Şamaxı ziyalıların çoxu ilə dostluq edirdi. M.Ə.Sabir, Tərrah, Didə, Camo bəy, A.Səhhət, S.M.Qənizadə onun sirdaşları idi. Özü də klassik üslubda şeirlər yazırdı” [3, s.97].

Mirzə Cavadın yaradıcılıq fəaliyyəti barədə başqa mənbə isə xanəndə Yavər Kələntərlinin xatirələridir: “Mirzənin bir tarçısı vardı, Cavad adında, ucaboy adam idi. Xankəndli Əziz Hüseyn oğlu XIX əsrin ortalarında Şamaxı qəzasının Xan kəndində doğulmuşdur. Deyilənlərə görə, atasının yaxşı səsi olsa da sənətə getməmişdir. Məhərrəmlikdə mərsiyə deməklə məşhurlaşmış. Bu zaman Mirzə Məhəmməd Həsənlə tanış olur. Sonra Mirzədən muğam sənətini kamil öyrənir. Mələhətli səsi olduğunu görən Mirzə onu Mahmud Ağa məclisinə özü təqdim edir. Ondan sonra Əziz Mirzənin şagirdi kimi ad çıxarır, Mahmud Ağanın məclisinin bəzəyi olur. “Segah”, “Şur” muğamlarını ustadı kimi oxuyarmış. “Mənsuriyyə”ni daha zil və şirin ifa edə bilirmiş. Mahmud Ağa həmişə ona ayrıca “Mənsuriyyə” oxutdurarmış” [3, s.97].

Maraqlı faktlardan biri də odur ki, o dövrdə Şirvanda kişi musiqiçilərlə yanaşı, qadın ifaçılar da fəaliyyət göstərmişdir. Onların arasında dinləyicilər tərəfindən sevilən **Vahid qızı Sahibə** Şamaxıda musiqiçi ailəsində doğulub. Onun anası və xalası da məclislərdə iştirak ediblər. Bu barədə “Məşhur xeyriyyəçi Mahmud ağa və naməlum muğam universiteti” adlı mənbədə məlumat verilmişdir. “Uşaqlıqdan o da nay çalmağı öyrənmiş, 30 ilə yaxın Şirvanın qadın toylarında çalıb-oxumuşdur. Onun qoşduğu mahnılar ailə-məişət mövzusunda: “Sağrı başmaq”, “Gəlin”, “Qaynana”, “Ay laçın” və s... Mənbələrin qeyd etdiyi kimi, Mahmud Ağa məclisində qadın sənətkarlar – xanəndə və rəqqasələr də vardı. Onlardan biri də Sahibə xanım idi. Sahibə həm də

varlı ailələrin qız toyunda iştirak edirdi. O, həm də gözəl şeirlər yazırdı. Əfsus ki, şeirlərin az bir qismi günümüzdə gəlib çatmışdır. Onun haqqında prof. Ə.Cəfərzadə geniş tədqiqat aparmış, şeirlərini çap etdirmişdir...” [3, s.137].

Bütün bu musiqi məclisləri yeni xanəndələr nəslinin yetişdirilməsilə bərabər, muğam sənətinin xalq arasında intişar tapmasında da böyük rol oynamışdır. Digər tərəfdən, məclislər musiqimizi yad təsirlərdən qorumuş, muğamların milli məzmunlu, xalq ruhunda olmasını təmin etmişdir. Muğamın geniş xalq kütlələrinin məişətində möhkəm yer tutmasına səbəb də məhz bu idi. XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın böyük şəhərlərində musiqi məclislərinin ənənələri davam etdirilirdi. Göründüyü kimi, Şirvan muğam məktəbinin Azərbaycan muğam sənətinə verdiyi töhfələr danılmazdır. Çünki ustadlarımızın hər birinin xanəndə kimi püxtələşməsində, yetişməsində bu məktəbin müstəsna xidmətləri olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hüseynov R.B. Min ikinci gecə, B.: Işıq, 1988, 408 s.
2. Qəniyev T.X. Azərbaycan xanəndəlik sənətində musiqi məclislərinin rolu. // “Musiqi dünyası” jurnalı. № 1-2/39, 2009. S.102-104
3. Qəniyev S.H; Veysova S.Ə. Məşhur xeyriyyəçi Mahmud ağa və naməlum muğam universiteti. B.: Elm və təhsil, 2014, 292 s.
4. Şuşinski F.H. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. B.: Yazıçı, 1985, 478 s.

Вугар АЛИЕВ

Старший преподаватель АНК

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ЗАБЫТЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ШЕМАХИНСКОЙ (ШИРВАНСКОЙ) ШКОЛЫ МУГАМА

Резюме: Представленная статья посвящена творческому наследию шемахинских (ширванских) ханенде, сыгравших важную роль в развитии мугама в конце XIX и начале XX веков.

Ключевые слова: мугам, ханенде, тесниф, народные песни, дестгах

Vugar ALIEV

Senior Lecturer of ANC

THE CREATIVE WAY OF SOME FORGOTTEN KHANENDE OF MUGHAM SCHOOL OF SHAMAKHI (SHIRVAN)

Summary: Article have been devoted to creative heritage of Shamakhi (Shirvan) khanende, the played important role in development of a mugham's performances at the end of XIX and the beginning of the XX centuries.

Key words: mugham, khanende, tasnif, folk songs, dastgah

Rəyçilər: sənətsünashlıq üzrə elmlər doktoru, professor Abbasqulu Nəcəfzadə;
sənətsünashlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Vəfa Xanbəyovova